

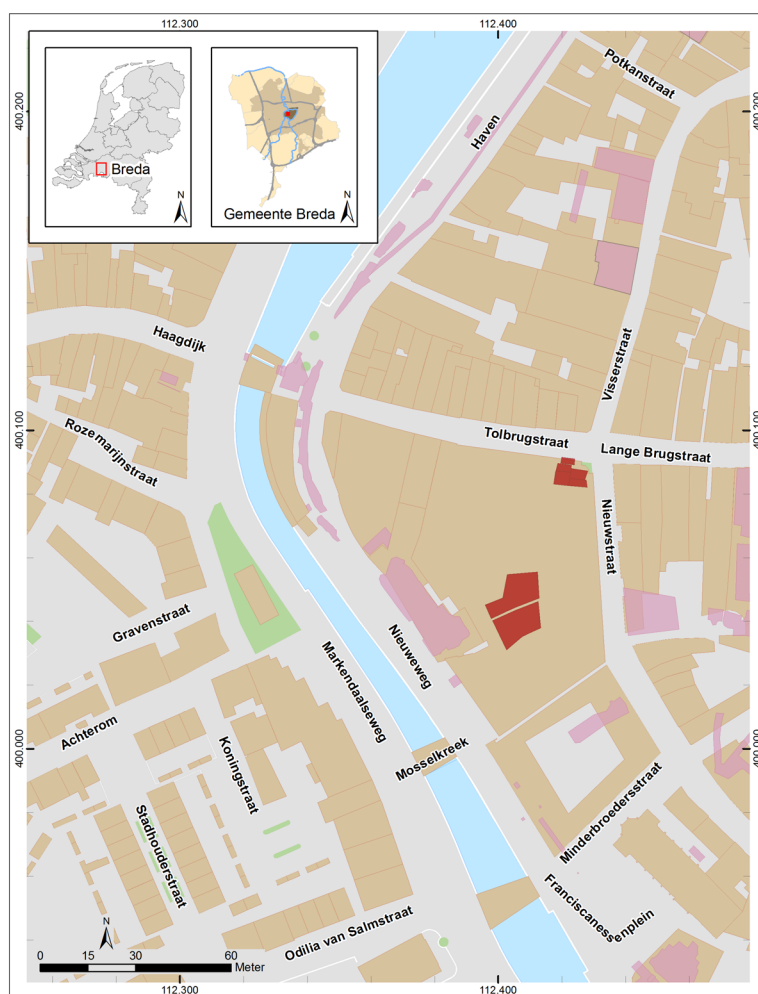
Verstopt in het veen

Laat 13de- tot vroeg 14de-eeuws pottenbakkersafval uit Breda

Hans de Kievith

Van november 1985 tot maart 1986 werd in de uitgestrekte tuin (afb. 3) van een pand aan Nieuwstraat 69 archeologisch onderzoek uitgevoerd door de afdeling Archeologie van de gemeente Breda.¹ De aanleiding voor dit onderzoek was de sloop van bebouwing aan de Nieuwstraat en Tolbrugstraat ten behoeve van de aanleg van een parkeergarage, de zogenaamde 'Tolbruggarage'.² (afb. 2)

Voor dit project moesten de ABN bank aan de Tolbrugstraat, een woonhuis aan de Nieuwstraat (het huis van 'van Mierlo'), een achtergelegen tuin en daaromheen gelegen opslagruimten wijken.

Afb. 1. Onderzoeksgebied Nieuwstraat/Tolbrugstraat.

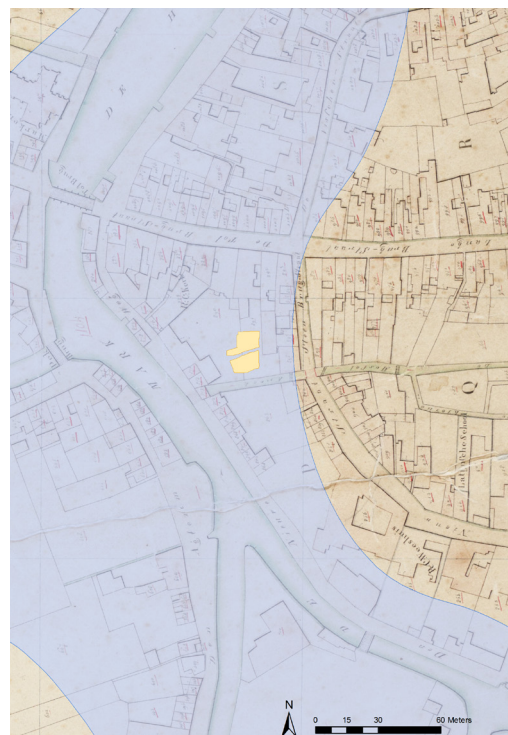

Afb. 2. Recente luchtfoto met situering werkputten, geprojecteerd op de parkeergarage.

Afb. 3. Luchtfoto Tolbrugstraat-Nieuwstraat met de tuin van 'van Mierlo', situatie 1934 foto stadsarchief Breda.

Ruim een jaar eerder werd er al archeologisch onderzoek uitgevoerd op een braakliggend terrein op de hoek van de Tolbrugstraat en Nieuwstraat waarbij er naast 13de-eeuwse bebouwingssporen ook al kleine hoeveelheden pottenbakkersafval werden gevonden³ (afb. 5). Deze opgraving was de eerste in een grote reeks die zich concentreerden rond de onderzoeksvraag hoe Breda zich als 'waterstad' heeft ontwikkeld, met name in de laatmiddeleeuwse periode. Immers de vroegste nederzettingsoontwikkeling vond aan de rivier de Mark plaats in de buurt van de oudste burcht van Breda waar overigens nooit resten van zijn aangetroffen.⁴ De archeologische verwachtingen van dit aan de westzijde van de middeleeuwse stadskern gelegen gebied, werden in de jaren na het eerste onderzoek nog hoger toen uit onderzoek van de toenmalige Rijks Geologische Dienst bleek dat het Markdal aanzienlijk breder was dan tot dan toe was aangenomen en zich onder het westelijk gedeelte van de stadskern uitstrekte⁵ (afb. 4). Dit impliceerde dat de toenmalige inwoners allerlei infrastructurele werken hebben moeten uitvoeren om zich in zo'n laag gebied te vestigen en haven- en handelsactiviteiten te ontwikkelen.

Afb.4. De contouren van het Markdal met de opgravingsputten op het kadastraal minuutplan van 1824.

Uitwerking vondstmateriaal 1986-2006

De grote hoeveelheid aangetroffen aardewerk (enkele kubieke meters) hebben een uitgebreide inventarisatie altijd bemoeilijkt. Oorspronkelijk was het doel om al het pottenbakkersafval op de uitlegtafels te krijgen en een maximaal aantal objecten samen te stellen. Hier hebben vrijwilligers enkele jaren aan gewerkt, steeds onderbroken door nieuwe, uit te leggen, vondstcomplexen uit nieuwe opgravingen. In 2003 is besloten om uit deze hoeveelheid het maximale aantal vormen te reconstrueren. Dit heeft ca. een half jaar geduurd. Het fotograferen en tekenen heeft ook nog een half jaar in beslag genomen. Uiteindelijk zijn in begin 2006 de veldtekeningen aangevuld en gedigitaliseerd en is een concept opgravingsverslag geschreven.

Het landschap in de Volle en Late Middeleeuwen

Geologisch gezien ligt Breda op de overgang van het Pleistoceen naar het Holocene ofwel op de grens van het 'hoge' naar het 'lage'. Leenders nuanceert deze overgang als 'een deel Pleistoceen met Holocene plekken en vice versa'.⁶ Een complicerende factor hierin is de doorsnijding van het hoge door het dal van de Mark en de Aa of Weerij's waardoor er deels sprake is van een virtuele grens.⁷

De middeleeuwse stadskern bevindt zich aan de uiterste noordwestrand van het hoge waarbij aangetekend moet worden dat op tal van plaatsen in de stad Holocene afzettingen zijn gevonden. Het bouwblok waar het onderzoek heeft plaatsgevonden ligt tegen een binnenbocht van de Mark. Verondersteld mag worden dat de Mark zijn bedding zodanig naar het westen had verlegd dat de oever aan de binnenbocht bewoonbaar werd.

Op een aantal plaatsen waaronder in de Tolbrugstraat, Nieuwstraat maar ook verder naar het oosten in de Lange Brugstraat werd een ingeklonken veenpakket aangetroffen met direct daarop bewoningssporen.⁸

Bewoning in het westelijke stadsdeel

Over de oudste bewoning aan de Tolbrugstraat weten we bijzonder weinig. Het archeologische onderzoek op de hoek van De Tolbrugstraat en Nieuwstraat leverde in ieder geval 13de-eeuwse bebouwingssporen op maar een relatie met de straat kon niet gelegd worden.⁹ In 1995 werden bij rioleringswerkzaamheden in de Lange Brugstraat, direct op de onderste veenlaag horizontale stammetjes en takkenbossen ontdekt die als het oudste straatniveau zijn geïnterpreteerd en in de late 13de eeuw zijn te dateren. Opmerkelijk 'jong' omdat de Tolbrugstraat tot voor kort beschouwd werd als een onderdeel van de oost-west as uit de prestedelijke periode. De laatste jaren ontwikkelt zich de gedachte dat de westelijke ontsluiting van de stad, dus over de rivier de Mark, een relatief jonge ontwikkeling is.

Ambachtelijke activiteiten in het onderzoeksgebied

De aanwezigheid van een pottenbakker en een oven in de nabijheid van het onderzoeksgebied lijkt aannemelijk maar is niet aangetoond. Hupperetz constateert wel dat de familienaam de Potter in de late 14de eeuw nog wel direct in de nabijheid voorkomt.¹⁰

Over de daadwerkelijke locatie van de pottenbakker kunnen we alleen speculeren. De aanwezigheid van kleine kuilen met brandresten en misbaksels op de hoek van de Nieuwstraat en Tolbrugstraat, in een periode dat daar al bewoning aanwezig is wijst er mijns inziens op dat de oven vlak bij aanwezig is geweest. Helaas is de meest voor de hand liggende plaats door de bouw van een groot bankgebouw met een reusachtige kelderkluis in de jaren '30 volledig vernield. Of er een relatie is tussen de vervaardiging van hoogversierd aardewerk en de aanwezigheid van

het hof van de heren van Breda (als afnemer) in de directe nabijheid is speculatief maar niet onlogisch. Bovendien betrof het hier adel met een Vlaams/Brabantse achtergrond, misschien al bekend met dit luxe product.

Intrigerend is ook dat in deze periode de grootschalige moerexploitatie in handen was van Vlaamse moerkopers. Deze kochten deze concessies van de heren van Breda. Er was dus een sterke instroom van mensen uit Vlaanderen in deze regio.¹¹

Er is vermoedelijk wel een samenhang tussen levensduur van een pottenbakkersbedrijf enerzijds en verdere verstedelijking anderzijds.

Op basis van typologische kenmerken van het vondstmateriaal en (de enkele) begeleidende vondsten kan het oudste pottenbakkersafval rond het derde kwart van de 13de eeuw worden gedateerd. Dit zou kunnen samenhangen met een eerste ontsluiting van het betreffende gebied vanaf een nieuw aangelegde Tolbrugstraat.

Een sluitingsdatum op typologische basis lijkt in het 2de kwart van de 14de eeuw te liggen.

Dit zou samenhangen met de bouw van de middeleeuwse stadsmuur waarbij het pottenbakkersbedrijf binnen de muren zou komen liggen, hetgeen onwenselijk werd beschouwd.

Afb. 5. Eerste opgravingscampagne in 1984/85 op de boek Nieuwstraat Tolbrugstraat met enkele brandkuilen.

Het archeologisch onderzoek in 1985 en 1986

Nadat het betreffende bankgebouw en woonhuis niet meer in gebruik waren, kon eind oktober begonnen worden met het aanleggen van een eerste werkput, kort daarna gevolgd door een zuidelijker gelegen werkput. Deze twee putten werden door een profieldam van elkaar gescheiden. In het eerste aangelegde vlak kwamen talrijke bebouwingssporen tevoorschijn die wezen op een langgerekt 15de-eeuws stenen gebouw, vermoedelijk doorlopend tot aan de Mosselkreek,¹² een gekanaliseerd waterloopje dat ter plekke uitmondde in de Mark. Binnen dat gebouw werden talloze bakstenen en lemen vloerresten gevonden, maar ook restanten van lemen en houten kuipen. Een aantal sporen was ouder dan de aangetroffen buitenmuren zodat er kans is dat er voorafgaand aan het stenen gebouw sprake is geweest van houtbouw.

De westelijke buitenmuur van dit gebouw helde sterk naar buiten over en werd gestut door een later aangebrachte steunbeer. Hoewel er geen ovenresten zijn aangetroffen gaan we er van uit dat hier de resten van een 15de-eeuwse brouwerij zijn opgegraven. Deze bedrijfstak domineerde in deze periode dit bouwblok.

Ten westen van dit gebouw werden geen bouwsporen meer aangetroffen maar kwamen op een dieper vlak (ca. 0,50 +NAP) grote langwerpige kuilen tevoorschijn met verbrand materiaal, deels leem, deels houtskool, onder invloed van grondwater verworden tot een modderige massa (afb. 6). Stratigrafisch leek er geen verband tussen de bouwsporen en deze kuilen.

Afb. 6. Brandkuilen met verbrand leem en houtskool.

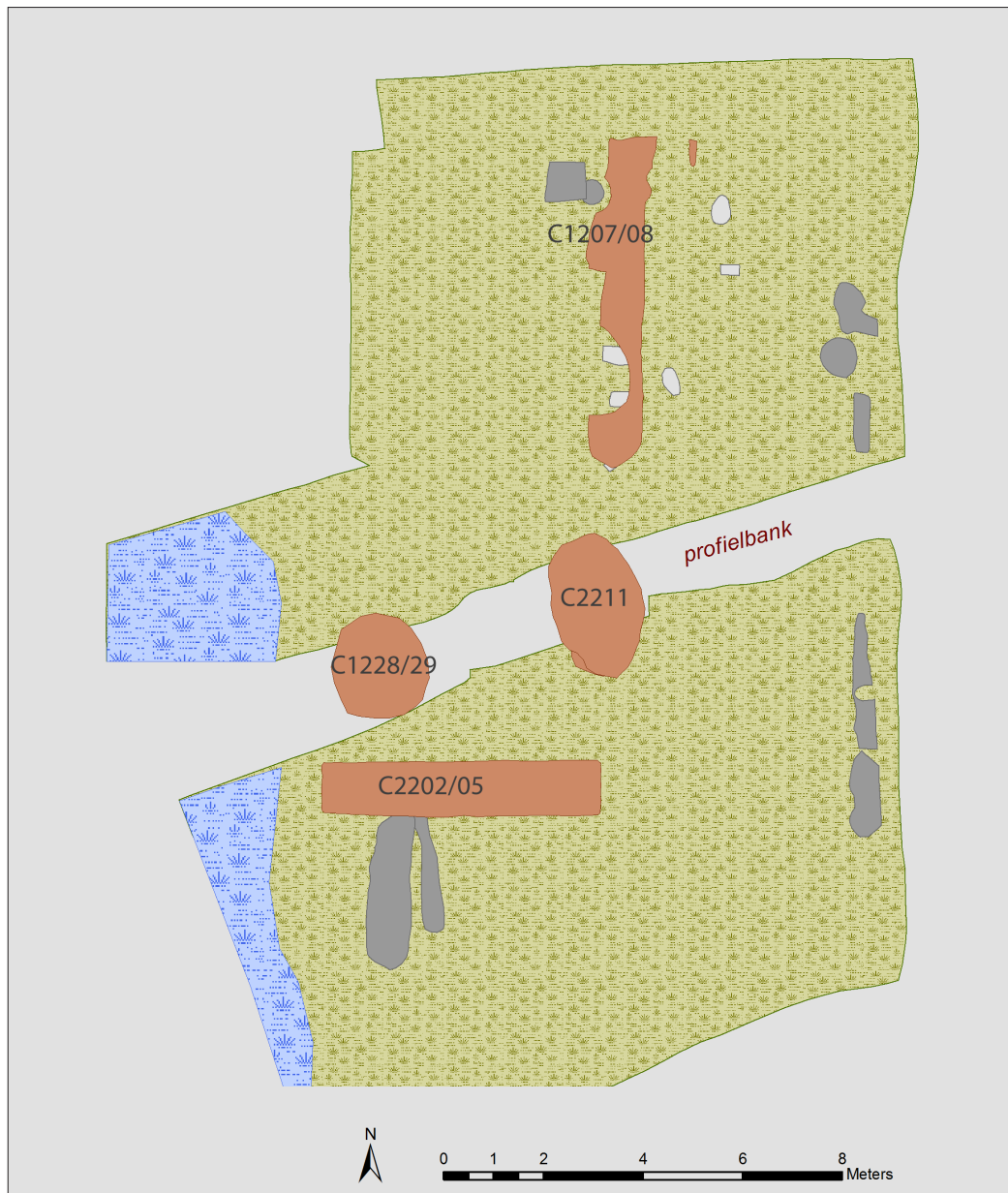

Afb. 7. Coupes door misbakselgreppel C2202/2205.

Afb. 8. Platgedrukte hoogversierde kannen in greppel C2202/2205.

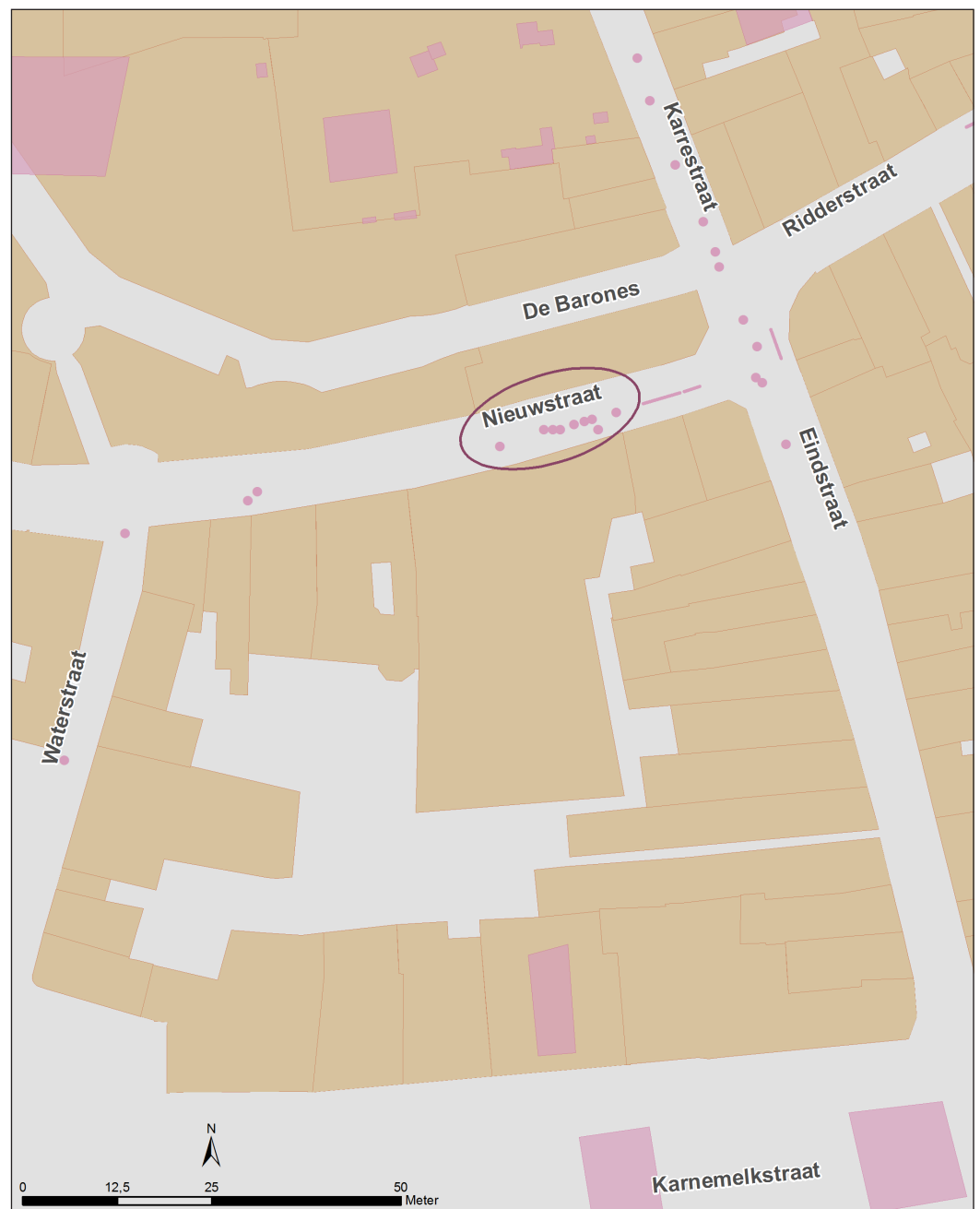
Bij het couperen van deze sporen werd de eerste vondstconcentratie van pottenbakkersafval aangetroffen, in een sleuf, haaks op het bovengenoemde spoor. Door de onduidelijkheid van dit spoor werd besloten om door de aanleg van een viertal kuilen met tussenliggende profiel-dammen de begrenzing van het pottenbakkersafval vast te stellen (afb. 7-8) . Uiteindelijk werd de aard en begrenzing van de misbakselstort vastgesteld: een greppel van ca 4 meter lang met een maximale breedte van ca. 1,50 meter (C2202/2205). Daarin gelegen een langgerekte misbakselhoop van 50-100 cm breed met daartussen ook nog leembrokken. Bovenin is ook nog een grote concentratie verbrand korrelig materiaal aangetroffen, vermoedelijk houtskool. De kuil of greppel was ingegraven in een veenlaag die echter aan de top al vergraven of opgehoogd was. We nemen dus aan dat de stort van de misbakfels heeft plaatsgevonden kort nadat de oever van de Mark ter plaatse ontgonnen en ontwaterd werd.

Afb. 10. Ligging van de kuilen en stortlagen.

In dit tweede dieper gelegen vlak zijn ook op een aantal andere plaatsen concentraties van pottenbakkersafval gevonden. Aan de oostzijde van de put werd een smal greppeltje aangetroffen met veel verbrand leem en misbakselscherven (C1207). De fragmentatie van het materiaal wijst echter op een secundaire stort. Aan de oostzijde van dit greppeltje, met restanten van beschoeiing, zijn sporen aangetroffen die nog op bebouwing wezen.

Een drietal misbakselhopen leken zo op het vlak te zijn gestort (C1228/1229, C2211). Bij het verlagen van het vlak met de graafmachine bleek een deel van dit materiaal te liggen op het talud van een diepe stroomgeul die in die tijd nog wel zichtbaar moet zijn geweest maar wel grotendeels verland was.

Afb. 11. Situering waarnemingen in de rioolsleuf Nieuwstraat.

Pottenbakkersafval, elders in Breda

In 1984 zijn bij de reeds gemelde opgraving op de hoek van de Tolbrugstraat en Nieuwstraat enkele misbakselkuilen aangetroffen. Overigens gaat het hier om relatief kleine hoeveelheden maar met name interessant omdat het sterk gemengd was met verbrand leem en zand. Deze kuilen lagen zeer dicht langs de Tolbrugstraat. Een relatie met de toen aanwezige houtbouwsporen is niet aangetoond.

In de Nieuwstraat, ten zuidoosten van het onderzoeksgebied, is in 1994 in een diepe rioolsleuf pottenbakkersafval aangetroffen in een stortlaag onder de huidige straat (afb. 11). Het materiaal is zeer gefragmenteerd maar wel in een grote concentratie aanwezig. Kenmerkend voor dit misbakken materiaal is de vervorming en de vastgekitte zandkorrels. Typologische verschillen met de misbakfels uit de Tolbrugstraat zijn door de fragmentatie moeilijk vast te stellen. Wel opvallend is de veelvuldige aanwezigheid van zeer brede afgeplatte randen van voorraadpotten (afb.12.11) en de aanwezigheid van grijs- en roodbakkend aardewerk met complexe radstempelsversiering (afb. 12.1).

Voorlopig wordt deze laag als een secundair stort geïnterpreteerd, vermoedelijk bedoeld als wegverharding van de toenmalige Steenbrugstraat, de latere Nieuwstraat.

Afb. 12. Misbakfels uit rioolsleuf Nieuwstraat.

Hoogversierd aardewerk in Breda

Hoewel in kleine hoeveelheden is hoogversierd aardewerk nadrukkelijk aanwezig in laat 13de- / vroeg 14de-eeuwse contexten in de binnenstad van Breda. Het betreft hier bijna altijd misbakken materiaal, met name scherven met een mislukt loodglazuur op de buitenzijde. Door reducerende stookomstandigheden ontstond een pokdalig glazuur met de typische grijsgroene kleur en een (deels) grijs baksel. Dit materiaal was onder oxiderende omstandigheden mooi roodbruin geweest. Verondersteld mag worden dat deze ‘mislukte’ kannen als een tweede keus op de markt kwamen.

Ook is er een aantal belangwekkende (niet misbakken) hoogversierde kannen gevonden. Bij een opgraving even ten zuiden van het Kasteel van Breda, op het terrein van de (latere) stadswoning van de Heer van Breda, is in 1990 een groot kanfragment aangetroffen met een typische ‘Vlaamse’ decoratie: witte engobe met groen koperglazuur en radstempelversiering. Dit materiaal komt uit een midden 13de-eeuwse context (afb. 13) .

In 2003 werd even ten zuiden van Breda, in het Markdal, in de nabijheid van een terrein met een 13de- /14de-eeuwse versterkte hoeve, een bijna complete hoogversierde kan aangetroffen die volslagen afwijkt van het Bredase vormenscala (afb.14).

In 2005 is bij opgravingen in de nabijheid van het gehucht Westrik, even ten zuiden van Prinsenbeek¹³ een aantal fragmenten van hoogversierde kannen aangetroffen die ook niet in het Bredase vormenscala passen. Dit herhaalde zich eind 2005 bij een opgraving aan de Leursenbaan ter hoogte van tuinbouwveiling de Greenery¹⁴ waarbij ook weer materiaal werd aangetroffen dat afwijkt van de Bredase vondsten. In beide gevallen werden de vondsten aangetroffen in de nabijheid van grote, laatmiddeleeuwse boerderijen.

Afb. 13. Hoogversierde kanfragment afkomstig uit de Cingelstraat.

Afb. 14. Hoogversierde kan afkomstig uit het Markdal.

Overzicht aangetroffen vormen

Grapen

Alle aangetroffen reconstrueerbare vormen zijn één-orig, hebben een simpele iets verdikte, wat uitstaande rand, een lensvormige bodem met een drietal standvinnen (g-gra-4). De verhouding tussen maximale breedte en de hoogte varieert sterk evenals het punt waar de maximale breedte wordt bereikt.

Op grond van de aanwezigheid van glazuurslabben kon worden vastgesteld welke exemplaren een roodbakkend resultaat moesten hebben maar dat leidde niet tot een opmerkelijk vormverschil tussen de rood- en grijsbakkende exemplaren.

Er is een tweetal bodems aangetroffen met aangezette pootjes, te interpreteren als experimentele modellen van de pottenbakker. Typerend zijn de draairillen of groeven op de schouder. Verdere versieringen zijn niet aangetroffen. Bij één exemplaar is in de randvorm de overgang naar de breed uitstaande onverdikte rand zichtbaar die in de loop van de 14de eeuw in zwang komt (cat. 4).

Voorraadpotten

Bij de voorraadpotten is er ook een vrij grote veelvormigheid. Kenmerkend lijkt het ontbreken van standvinnen aan de lensvormige bodems. De potten moesten dus stevig in het zand weggezet worden. De afwezigheid van bewust aangebracht glazuur duidt er op dat deze potten als grijsbakkend bedoeld waren.

Twee basis randvormen onderscheiden zich: de manchetrans (cat. 28) en de verdikte, aan de bovenzijde afgeplatte rand (cat. 26). Ook hier varieert de grootte en diameter en de plaats waar de maximale breedte wordt bereikt.

Kannen, onversierd

Er is een grote variatie aan schenk- en voorraadkannen aangetroffen. Het overgrote gedeelte bestaat echter uit relatief slanke kannen waarbij de rand varieert tussen de manchetrans en dakvormige rand (g-kan-5). De kannen zijn ongeglazuurd en het bakresultaat had grijsbakkend moeten zijn. Daarnaast waren er ook zeer grote waterkannen aanwezig, helaas niet reconstrueerbaar, met een aanzienlijk bollere vorm (cat.17). Al deze kannen hebben een lensvormige bodem met een drietal standvinnen.

Kleine kannetjes, typisch tafelgoed, zijn in twee vormen aanwezig. Slanke kannetjes, op een gladde standvoet met een sterk gegroefde hals en een simpele naar binnen afgeschuinde rand (cat. 21). Daarnaast peervormige kannetjes op een gladde standvoet met een naar buiten staande geprofileerde rand. Ook bij deze kannen had het eindresultaat grijsbakkend moeten zijn (cat. 20). Een opvallende kanvorm heeft een hoog opgetrokken gladde standvoet, een bol lichaam en een slanke hoge hals met één of twee zware ribbel(s). De slanke vormen en de ribbels wijzen op een imitatie van een steengoed kan. Beide afgebeelde kannen hebben een ‘verpieterd’ loodglazuur, ontstaan tijdens reducerende bakomstandigheden (cat. 36-37).

Kannen, hoogversierd

De grondvorm van het overgrote gedeelte van de aangetroffen hoogversierde kannen was tamelijk uniform (r-kan-93). Een grote peervormige kan met een gladde standvoet, een worstoor en een zware geprofileerde rand. Decoratie en glazuur werden op de ongebakken kan aangebracht. Hoewel er talloze decoratietechnieken werden gevonden, zijn de volgende het meest aangetroffen, wel in een groot aantal combinaties.

- Rechte en meanderende oplegde kleistrips.
- De margriet al of niet in de opgelegde druppelvorm.

De variaties in de kleistrips bestonden uit geveerde, zigzag en accolade motieven. Appliques waren aanwezig in de vorm van braamnoppen en knopen. Er is één wandfragment aangetroffen van een kan met antropomorfe decoratie, vergelijkbaar met de wijze waarop de Mechelse aangezichtskannen zijn versierd.¹⁵

Koperoxide werd gebruikt om de kleistrips te accentueren. In de onbedoeld reducerende bakomstandigheden kleurden deze strips niet groen maar fraai roodbruin.

Scherven met een schubmotief zijn maar een enkele keer aangetroffen (cat. 52). In enkele laat 13de-eeuwse afvalkuilen, elders in de stad opgegraven, werden scherven met opgelegde schubben veelvuldig aangetroffen.

Scherven met een witte engobe onder het lood/koperglazuur waren nauwelijks aanwezig.

Naast de basisvorm (cat. 43-48) is er in het pottenbakkersafval nog een aantal andere kanvormen gevonden. Het betreft hier dan ofwel een enkel exemplaar ofwel gefragmenteerd materiaal.

- Een grotere variant van de peervormige kannen, dan echter met uitgeknepen standlobben (cat. 49-50).
- Een bollere variant kan met een cilindrische hals en een onverdikte rand (cat. 55).
- Een buidelvormige kan met conische hals en een grote schenksneb (cat. 56).
- Een wit geëngobeerde breed uitstaande hals, eveneens met een grote schenksneb. Het betreft hier één van de weinige halffabricaten (cat. 57).

Twee-orige (tuit-)kruiken

Dit type kruik is moeilijk te classificeren. Ze komen in een roodbakkende en een grijsbakken-variant voor, met een gladde standvoet en met uitgeknepen standvinnetjes. De vorm varieert van slank tot uitgezakt. Enkele exemplaren hebben een wat zwaardere geprofileerde mondrand, vergelijkbaar met de hoogversierde kannen (r-kru-2, g-kru-2). De roodbakkende exemplaren zijn spaarzaam geglazuurd. Bij de potten zonder tuit is de binnenzijde van de mondrand volledig geglazuurd.

Bakpannen

Tijdens het graven van de werkput is in de nabijheid van de achterpui van het bankgebouw een grote hoeveelheid bakpanfragmenten aangetroffen. De ondiepe ligging van het materiaal doet vermoeden dat dit secundair gestort is bij het graven van de bouwput voor de immense kluis-kelder in de jaren '30. Maar ook de stortgreppel leverde enkele bakpannen op. Een wat bolter grijsbakkerend exemplaar en een wat plattere roodbakkerende pan.

Teilen

Twee archeologisch complete exemplaren met een dakvormig randprofiel en een forse schenksneb (g-kom-18). Eén exemplaar is klaarblijkelijk in de oven reeds uiteengeklapt maar met grote verkitte zandbrokken in z'n vorm gebleven. Beide teilen staan op 3 forse standvinnen.

Vetvangers

Tussen het pottenbakkersafval zijn verscheiden fragmenten van vetvangers gevonden. Het getoonde exemplaar is niet direct uit de misbakselstort afkomstig maar wel op het terrein gevonden in een brandkuil. Bij deze vetvanger is aan de hand van het mislukte glazuur vast te stellen dat het een misbaksel betreft

Kaarsentrekkak

Hiervan zijn enkele fragmenten bij de misbaksels aangetroffen en een groter fragment in een kuiltje dat stratigrafisch geen relatie had met de dump.

Spaarpot

Ook hier geldt voor dat deze wel op het niveau van de stort werd aangetroffen maar stratigrafisch geen relatie daarmee had. Van belang hierbij is dat er sporen van een mislukt glazuur aanwezig waren.

Vuurstolp

Dit fragment is tijdens de eerste campagne in 1984 aangetroffen in een brandkuil, onmiskenbaar in de oven geklapt. De vorm is helaas niet verder te reconstrueren. We hebben hier te doen met de oudst aangetroffen vuurstolp in Breda.

Overige

Twee fragmenten die in eerste instantie als oren zijn beschreven, lijken eerder afkomstig te zijn van nokbekroningen. Parallellen met Vlaamse exemplaren zijn bekend.¹⁶ Het dikwandige ongeglazuurde bodemfragment (cat. 69) met de dikke gladde voetring zou een pot of kom kunnen zijn voor de bereiding van glazuurmassa.

Ovensteunen en mantelfragmenten

Een aantal cilindrische, slecht gebakken kleirollen kan vermoedelijk als steunmateriaal voor in de stookgang worden geïnterpreteerd. Een vergelijking kan gemaakt worden met de gebakken kleirollen zoals die bij de oven van Oudenaarde zijn aangetroffen.¹⁷ Enkele meer onregelmatige brokken lijken fragmenten van de ovenmantel te zijn. De baksteen met de dikke glazuurlaag en de afdruk van een standring is onmiskenbaar van de ovenvloer afkomstig (afb 15).

Het vormenspectrum: ‘typisch’ Breda?

Het plaatsen van dit pottenbakkersafval in een bredere context heeft zo z’n beperkingen. Het betreft het resultaat van één of enkele misbrand(en) die gedurende korte periode zijn gestort. Het beeld van de productie betreft een zeer korte periode. Het feit dat de verschillende contexten al waarneembare verschillen in productie aantonen maakt duidelijk dat we geen gefundeerde uitspraken kunnen doen over de Bredase aardewerkproductie tussen 1275 en 1325. Over de datering valt ook nog wel het een en ander te zeggen. Deze is gebaseerd op gedateerde complexen in Vlaanderen en Brabant en op algemeen aangenomen dateringen van het hoogversierde aardewerk. Het Bredase productieafval leverde zeer weinig ‘bijvondsten’ op. Het bestaat altijd uit een mix van enkele scherfjes proto-steengoed, Langewehe steengoed, en Siegburg bijna- en echt steengoed.

Een goede analyse van de aanwezigheid van het grijs- en roodbakkende aardewerk in 13de-/14de-eeuwse afvalcontexten in Breda zou ons op weg helpen omdat er dan daterend materiaal en eventueel gidsfossielen aanwezig zijn. Misschien een volgende stap in het onderzoek.

Toch zijn er wel wat opvallende zaken te zien in betrouwbare vondstcomplexen uit deze periode in Breda. Allereerst wordt er zeer weinig Elmpster aardewerk aangetroffen. Dit zou er op kunnen wijzen dat gedurende langere tijd een lokale productie van grijsbakkend aardewerk dominant op de markt aanwezig was. Interessant om hierin mee te nemen is of er in deze peri-

Afb. 15. Een selectie van het ovengerelateerde materiaal.

ode al een productie in Oosterhout gaande was. Immers in de latere eeuwen zijn de producten uit Oosterhout dominant in Breda.

Het onversierde pottenbakkersafval wijkt weinig af van het vormenscala dat in Zuid-Nederland en in Vlaanderen wordt aangetroffen. Kenmerkend zijn de éénorige grappen op standvinnetjes en de voorraadpotten met een lensvormige bodem. Ook de twee-orige kruiken komen in deze regio regelmatig voor. De tuit is echter een typisch Breda's verschijnsel. De grote grijsbakkende kannen, kommen en roodbakkende bakpannen hebben een nog groter verspreidingsgebied.

Ook lijken enkele veel voorkomende vormen juist te ontbreken. Het betreft hier de kleine rood- of grijsbakkende onversierde kannen met een bol lichaam en met doorlopende standlobben. Het in Breda aangetroffen schenkgerei is veel slanker van vorm en heeft een gladde standvoet. Binnen het scala van hoogversierde kannen ontbreken in Breda de kannen met een brede buik en doorlopende standlobben of enkele standvinnen, een veel voorkomende vorm in Mechelen en Brugge.

Decoratietechnieken in de vorm van kleistrips, al dan niet met een strooisel van koperoxide, bloemmotieven zijn overheersend. De hoge slanke peervormige kan zonder overgang tussen buik en hals is het talrijkst. Dit type is nooit met een witte engobe bedekt en nooit geheel groenkleurend door koperoxide. Dit tezamen met de enkelvoudig bakgang komt juist weer overeen met de techniek die in Mechelen werd toegepast.

De slanke roodbakkende kannen op een hoge standvoet (cat. 36-37) lijken tamelijk unieke exemplaren. Niet versierd, wel volledig geglaazuurd. De vorm lijkt niet voor te komen in deze keramiekregio. Vergelijkbare kannen, echter dan hoogversierd, zijn wel aangetroffen in Rouen.¹⁸

De middeleeuwse wegverharding aangetroffen in de Nieuwstraat, een secundair gedumpte misbrand, bevatte afwijkende vormen. Intrigerend zijn de scherven met complexe radstempel waar ik geen goed vergelijkingsmateriaal voor heb (afb.12.1). Deze dump bevatte relatief veel grijsbakkende voorraadpotten en waterkannen maar nauwelijks roodbakkend aardewerk. Dit toont ook weer aan hoe weinig representatief de vondst van één mislukte stookgang kan zijn voor de gehele productie.

Het Bredase pottenbakkersafval is technisch gezien van goede kwaliteit. Het is dunwandig materiaal, goed gedraaid en afgewerkt. Dit valt ook op bij het gelijkaardig vondstmateriaal uit afvalcontexten in deze periode. Ook de hardheid van de scherf en het ontbreken van zichtbare magering valt op.

Het afval uit kuil C2202-05 wordt gekenmerkt door een grote hoeveelheid rood/grijs bakken-de objecten, terwijl materiaal uit laag C1228-29 vol zit met vastgekit zand.

De misbaksels uit de Nieuwstraat zijn veel sterker vervormd dan het materiaal uit de Tolbrugstraat. Bovendien zijn deze scherven klinkend hard gebakken. Technisch gesproken had de pottenbakker dus bij deze misbranden de plaatsing van de objecten, de stookatmosfeer of de stooktemperatuur niet in de hand.

Besluit

Met deze basispublicatie kunnen we de inventarisatie van het Bredase pottenbakkersafval voorlopig afsluiten. Het belangrijkste doel was dan ook om de vondstgegevens ontsloten te krijgen. Daarmee is ook een belangrijke bijdrage geleverd aan het classificatiesysteem waarin 13de-/14de-eeuwse aardewerkcomplexen uit Zuid-Nederland ondervertegenwoordigd zijn. Voor een verdere kwantitatieve en kwalitatieve analyse (door derden) zijn we altijd te benaderen.

Noten

1. Projectleider vm. stadsarcheoloog drs. Guido v.d. Eijnde, veldtechnici A. Keulaars en H. de Kievith
2. v.d. Eijnde 1986, p.232
3. v.d. Eijnde 1985, p.204
4. v.d. Eijnde 1987, p.268 . In 2004 wordt de kwestie van de 'spookburcht' weer actueel door het promotieonderzoek van Wim Hupperetz waarbij aan de hand van cartografisch en historisch onderzoek de burcht wordt gelocaliseerd.
5. De insnijding van het Markdal werd vastgesteld aan de hand van een analyse van enkele honderden boorstaten, afkomstig van gemeentelijke en particuliere bouwprojecten. Daarbij kon niet worden vastgesteld in welke periode de maximale breedte van het Markdal aanwezig was. Het kan best zijn dat in de prestedelijke situatie door sedimentatie gebieden geschikt werden voor bewoning. Aan de andere kant kunnen bewoonde delen door afkalving verdwenen zijn.
6. Leenders 2004, p.30
7. Leenders 2004, p.30
8. O.a. de opgravingen aan de hoek Nieuwstraat / Tolbrugstraat 1983 en Lange Brugstraat 35 in 1996
9. De werkputten bevonden zich te ver van de rooilijn af.
10. Huppertz 2004, p.51
11. Leenders 1996, p.451
12. Tijdens opgravingen in 1995 op een oostelijker gelegen terrein werden ook een aantal (bedrijfs-)gebouwen aangetroffen die direct aan de kademuur van de Mosselkreek grensden.
13. van der Weerden 2007, p.64
14. Dyselinck 2008, p.32-43
15. De Poorter 2001, p.12-16
16. Verhaeghe 1988, p.100
17. De Groote 1994, p.370
18. Boivin 1996, p.66-67

literatuur

- Baart, J. M., 1996: Highly decorated redwares from the Netherlands. In: G. Dilly (red.), *La céramique très décorée dans l'Europe du nord-ouest (X-XV ème siècle)*, Actes du colloque de Douai (7-8 avril 1995), 121-130, Berck-sur-Mer
- Boivin, A. e.a., 1996 : Nouvelles données sur la céramique très décorée rouennaise. In: G. Dilly (red.), *La céramique très décorée dans l'Europe du nord-ouest (X-XV ème siècle)*, Actes du colloque de Douai (7-8 avril 1995), 121-130, Berck-sur-Mer
- Bruijn, A., 1979: *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, (Rotterdam Paper 3). Rotterdam.
- Dautremont, N. e.a., 1996: Un atelier de potiers des XIIIème - XIVème siècles à Metz (Moselle) In: G. Dilly (red.), *La céramique très décorée dans l'Europe du nord-ouest (X-XV ème siècle)*, Actes du colloque de Douai (7-8 avril 1995), 121-130, Berck-sur-Mer
- de Groote, K., 1994: *De middeleeuwse ambachtelijke wijk van Pamele (stad Oudenaarde, Oost-Vlaanderen)*. Het onderzoek in het huis de Lalaing. 1. De pottenbakkersovens. In: *Archeologie in Vlaanderen III-1993*, 359-399.
- de Groote, K., 2008: Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw) dl. 1 en 2, *Relicta Monografieën 1*. Brussel
- De Poorter, A., 2001: Pottenbakkersafval van laat-middeleeuws hoogversierd aardewerk uit Mechelen. In: *Vormen uit vuur 2001/1*, 8-25.
- Dyselinck, T., 2008: Breda Leursebaan, Archeologisch onderzoek, BAAC rapport 05.287, (*Archeologische rapporten Breda 19*), 's-Hertogenbosch
- Heege, A., 2007: *Töpferöfen – Pottery kilns – Fours de potiers. Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz* (Basler Hefte zur Archäologie 4), Basel
- Huppertz, W., 2004: *Het gebeugen van een straat. Achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda* (Erfgoed studies Breda II), Utrecht
- Leenders, K.A.H.W., 1996: *Van Turnhoutervoorde tot Strienermonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demer gebied 400-1350. Een poging tot synthese*, Zutphen
- Leenders, K.A.H.W., 2006: *Cultuurhistorische Landschapsinventarisatie gemeente Breda* (Erfgoedrapport Breda 1), Breda
- Schimmer, J., 1979: Een veertiende-eeuwse pottenbakkersoven in de Haarlemse binnenstad, *Haarlems Bodemonderzoek*, nr. 10, Haarlem, 7-53
- Trimpe Burger, J.A., 1962-1963: Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw). In: *Berichten R.O.B.*, 12-13, Amersfoort, 495-548.
- van den Eynde, G. 1985: Oudheidkundig bodemonderzoek te Breda in de periode 1981-1984. In: *Jaarboek de Oranjeboom XXXVIII*, 191-213
- van den Eynde, G., 1986: *Archeologische kroniek van de gemeente Breda over 1985*. In: *Jaarboek de Oranjeboom XXXIX*, 232-236
- van den Eynde, G., 1987: De vroegste ontwikkeling van de middeleeuwse stad Breda. In: *de Leiegouw* jg. XXIX afl. 1-2, maart 1987.
- van den Eynde, G. 1990: Breda, een haven opgegraven. In: Sarfatij H. (ed.): *Verborgene Steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam, 99-101.
- Verhaeghe, F., 1982: Laat-middeleeuws hoogversierd aardewerk in de Lage Landen. In: *Rotterdam papers IV, teksten van lezingen, gehouden tijdens het symposium 'De middeleeuwse stad en de kwaliteit van het bestaan' te Rotterdam*, Rotterdam, 151-173
- Verhaeghe, F. 1988: Middeleeuwse en latere ceramiek te Brugge. Een inleiding. In: H. de Witte (red.) *Brugge onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek*. Brugge, 71-114
- Verhaeghe, F. 1997: Middeleeuwse Keramiek in Vlaanderen. Productie en consumptie. In: *Uit aarde en vuur. Keramiek in Vlaanderen*, Tweemaandelijks tijdschrift voor kunst en cultuur 266, 149-165.

Vermunt, M., 1997: De Potteriekes Avant-la-Lettre. De vondst van 13de eeuwse pottenbakkersafval tijdens bouwhistorisch onderzoek in de Fortuinstraat. In: *De Waterschans* nr.2-1997, 76-80

Vermunt, M., 2007: Blubber, scherven en goud (1). Archeologisch onderzoek onder het Ribbensterrein. In: *De Waterschans* nr.3-2007, 88-95

Weerden, J.v.d., 2007: Breda Savalterrein, Definitief Archeologisch Onderzoek. BAAC rapport 05.070, *Archeologische rapporten Breda* 6, 's-Hertogenbosch

Opmerkingen bij de vormencatalogus

Objecten kunnen grijs- en roodbakkend tegelijk zijn, het zijn tenslotte misbaksels. Op basis van de aan- of afwezigheid van glazuur is de bakselgroep waartoe het object behoort, bepaald. De enige uitzondering is gemaakt voor die objecten die geheel roodbakkend zijn maar toch ongeglazuurd zijn.

De aardewerktekeningen zijn vervaardigd in de periode 1986-2006. In deze periode zijn tekenconventies aan veranderingen onderhevig geweest. We hebben besloten om een aantal 'vroegere' tekeningen niet aan te passen. Deels uit tijdgebrek, deels uit respect voor de toenmalige tekenaar Bèr de Vaan die zeer fraaie aanzichtstekeningen heeft vervaardigd.

Mijn dank gaat uit naar de tekenaars, Bèr de Vaan, Marijke Smolders †, Alex Schut en Frans Rosdorff. De foto's zijn gemaakt door Alex Schut die ze tevens heeft bewerkt.